

Az újakezdéstől a forradalomig (1945–1956)

A második világháború után a magyar filmgyártást a romjaiból kellett újjáépíteni. Ez pedig a felmérhetetlen emberi és az anyagi veszteségek miatt nem ment könnyen. A fokozódó szovjet befolyás ráadásul erősen rányomta bélyegét az újakezdésre, majd hosszú évtizedekre meghatározta a kereteket. A háború lezárulását követő rövid koalíciós időszak viszonylagos szabadságának a kommunisták hatalomátvétele vetett véget. A filmgyártás 1948-as államosításával a művészetet a politika szolgálatába kényszerítették. Az alkotásokat eluralta az ideológia, dominánssá váltak a termelési témák, de még a kosztümös filmekben is kötelezően megjelent az osztályharcos jelleg. A szematizmus csak a Sztálin halála (1953) utáni olvadással engedett szorításából. A lassú enyhülés a művészi igényű magyar film újjászületését hozta – többek között olyan, korszakos jelentőségű alkotásokkal, mint a *Liliomfi*, a *Körhinta* és a *Budapesti tavasz*. A rövid felvirágzást az 1956-os forradalom törte meg, amely a magyar társadalmon belül a filmes szakma számára is határhelyzetet teremtett.

Az újakezdés

A háborús károk ellenére 1945 őszén már forgatták a „felszabadult magyar film” első darabját, *A tanítónőt*. Bródy Sándor színművéből Keleti Márton rendezett filmet Szörényi Éva és Jávor Pál főszereplésével. A rövid életű többpárti demokrácia idején, vagyis az ún. koalíciós időszakban két tényező határozta meg a filmipart: a háborút követő gazdasági nehézségekből adódó korlátozott gyártási kapacitás és a fokozódó átpolitizáltság. Azt a kevés filmet, ami ebben a megközelítőleg kétéves időszakban készült, szinte kivétel nélkül az egyes pártok által alapított filmvállalatok gyártották. Művészi szempontból két alkotás emelkedik ki: Radványi Géza *Valahol Európában* című filmje, amely a háborúban elárvult, kallódó gyerekek történetén keresztül kapcsolódott az európai neorealista-humanista vonulathoz, és Szóts István Móra-adaptációja, az *Ének a búzamezőkről*, amely az *Emberek a havason* méltán hírnevet szerzett rendezőjének újabb remeklése, de amely már nem futhatta be a maga pályáját, mert az időközben kommunista irányítás alá került kultúrpolitika betiltotta.

Az államosítás

A kommunisták hatalomátvétele, az egypárti diktatúra fokozatos kiépítése a film területén is a másként gondolkodók kizorításával járt. 1948 nyarán lezajlott a teljes filmszakma államosítása. A politikai vezetés a propaganda kiemelt eszközeként tekintett a mozgóképre, ezért szoros felügyelet alá vonta a filmkészítés valamennyi fázisát. A cenzúra fókuszában ugyanakkor a forgatókönyvírás állt. Ennek szerveként létrehozták a Központi Dramaturgiát, melynek tagjai jelenetről jelenetre, mondatról mondatra csiszolták a forgatókönyveket, hogy az azokból elkészítendő filmek a lehető leghatékonyabb formában közvetíthessék a Magyar Dolgozók Pártja ideológiáját.

A szematizmus

Az új rendszer kiépülése persze nem ment egyik napról a másikra. Így az államosított filmgyártás első darabjai – *Talpalatnyi föld*, *Mágnás Miska*, *Ludas Matyi* – még megmutathattak valamit alkotóik személyes stílusából, tehetségéből, míg a folyamat másik végpontján az 1950 és 1953 között szériában gyártott, ún. termelési filmek állnak, amelyek szematikus, ismétlődő konfliktustípusokra és sablonos karakterekre épülő történetei az aktuális politikai üzenetek pusztá kizsákolgójává silányították a filmet. Visszatérő karakter a naiv, de jószándékú munkás vagy paraszt, aki a történet végére öntudatos kommunistává és a munkaverseny élharcosává válik, valamint a jólelkű és igazságos párttitkár vagy tsz-elnök, aki segít a főhősnek a helyes politikai irány megtalálásában, és aki mindig éberrel őrökdi az üzem vagy a szövetkezet érdekei felett. A másik oldalon pedig a közösséget bomlasztani akaró osztályidegen elemek állnak, volt tőkés, burzsoák, értelmiségiek, akik hanyagságukkal, ármánykodással vagy akár életeket veszélyeztető szabotázsakciókkal próbálják akadályozni a kommunizmus építését. Hogy a munka közegében játszódó, meglehetősen didaktikus történetek mégis szórakoztatóak maradjanak, a forgatókönyvírók némi humorral és zenével igyekeztek elérni.

Az újjászületés

Sztálin halálával lassú, de jól érzékelhető olvadás vette kezdetét a kulturális területek – és így a film – irányításában is. Enyhült a cenzúra. A mozikban megjelenő történetek korábbi direkt agitációs jellege kikopott; és ha a szerzők az esetek többségében nem is tekinthettek el teljesen a politikumtól, apránként kezdték visszanyerni alkotói szabadságukat. Az olyan filmek, mint az *Életjel* vagy a *Simon Menyhért születése* már jeleztek valamit ebből a fellélegzésből, de az igazi áttörést Makk Károly első önálló rendezése, a *Liliomfi* hozta el üdeségével, játékoságával, felhőtlen életörömeivel. Ezt követően sorra születtek a személyesebb hangvételű, újszerű megoldásokkal kísérletező munkák. Ezek közül is kiemelkedik Máriássy Félix drámája, a *Budapesti tavasz*, amely először beszélt a magyar holokausztról és Fábri Zoltán korszakos alkotása, a *Körhinta*, amely Törőcsik Mari és Soós Imre szuggesztív

alakításával, továbbá innovatív képkezelésével visszahelyezte Magyarországot a filmművészet világtérképére. A felvirágzásba aztán beleszólt az 1956-os forradalom és az azt követő megtorlás.

Valahol Európában (r.: Radványi Géza, 1947), Bánki Zsuzsa, Gábor Miklós. Fotó: Csépany Sándor / NFI – Filmarchívum

Valahol Európában (r.: Radványi Géza, 1947), a gyerekek. Fotó: Csépany Sándor / NFI – Filmarchívum

Talpalatnyi föld (r.: Bán Frigyes, 1948) Kelemen Lajos, Szirtes Ádám, a földön Molnár Tibor. Fotó: Csépany Sándor / NFI – Filmarchívum

Mágnás Miska (r.: Keleti Márton, 1948) Latabár Árpád, Mészáros Ági, Latabár Kálmán. Fotó: Csépany Sándor / NFI – Filmarchívum

Ludas Matyi (r.: Nádasdy Kálmán, Ranódy László, 1949) A címszerepben Soós Imre. Képkocka a filmből. NFI – Filmarchívum

Liliomfi (Makk Károly, 1954) – 6.26 millió néző. Krencsey Marianne és Darvas Iván. Fotó: NFI – Filmarchívum

Budapesti tavasz (r.: Máriássy Félix, 1955) Gordon Zsuzsa. Fotó: Kristóf Éva / NFI – Filmarchívum

Gázolás (r.: Gertler Viktor, 1955) Ferrari Violetta. Fotó: Kristóf Éva / NFI – Filmarchívum

Poster of *Merry-Go-Round* by Zoltán Fábri. Graphic design: István Köpeczi Bócz / NFI – Film Archive

Fábri Zoltán látványtervei a *Körhinta* című filmhez. Fábri Zoltán hagyatéka / Fábri Péter tulajdona

Körhinta (Fábri Zoltán, 1955) Kiss Manyi és Törőcsik Mari. Fotó: Schandl Teréz / NFI – Filmarchívum

Körhinta (Fábri Zoltán, 1955) A kép előterében Barsi Béla és Szirtes Ádám. Fotó: Schandl Teréz / NFI – Filmarchívum

Hannibál tanár úr (r.: Fábri Zoltán, 1956) Nyúl Béla szerepében: Szabó Ernő. Fotó: Inkey Tibor / NFI – Filmarchívum

Hannibál tanár úr. Fábri Zoltán rendező a forgatáson. Fotó: Inkey Tibor / NFI – Filmarchívum

Mágnás Miska (r.: Keleti Márton, 1949) – 9,53 millió néző. NFI – Filmarchívum

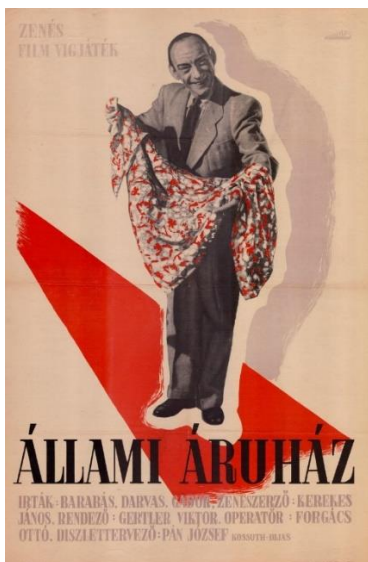
Makk Károly *Liliomfi* című filmjének plakátja. Grafikus: Köpeczi Bócz István / NFI – Filmarchívum

Rákóczi hadnagya (Bán Frigyes, 1953) – 6,72 millió néző. Grafikus: Jeckel / NFI – Filmarchívum

Állami Áruház (r.: Gertler Viktor, 1952) – 6,43 millió néző. NFI – Filmarchívum

Gábor diák (r.: Kalmár László, 1955) Fotó: Kovács Gábor / NFI – Filmarchívum

Komlós Juci, Latinovits Zoltán, Csorba András és Pécsi Ildikó *Az aranyember* című filmben (r.: Gertler Viktor, 1962) – 5,97 millió néző. Fotó: Gadányi György / NFI – Filmarchívum

Krencsey Marianne és Benkő Gyula a *Szegény gazdagokban* (r.: Bán Frigyes, 1959) – 5,51 millió néző. Fotó: Inkey Tibor / NFI – Filmarchívum

Nyitás és fellendülés (1957–1968)

A kádári konszolidáció a kultúrpolitikában is a keretek fellazulásához vezetett. A filmgyártás decentralizációja és a kulturális nyitás kedvezően hatottak a hatvanas évek új utakat kereső alkotóira. A magyar film megújulása két irányból táplálkozott. Az évtized elején pályára lépő rendezők – nem kis részben az akkor megalapított Balázs Béla Stúdió révén – előbb rövidfilmjeikkel, majd csakhamar első nagyjátékfilmjeikkel rajzolták át a színteret. Ugyanakkor a közép- és későbbi generáció egyes tagjai is a fiatalokéval rokon irányokba indultak. A pályakezdők programadó darabja Gaál István *Sodrásbanja* volt (1963), ezt követte Szabó Istvántól az *Álmodozások kora* (1964) és az *Apa* (1966), Kósa Ferencről a *Tízezer nap* (1965), Sára Sándortól a *Feldobott kő* (1968). Az idősebbek újító törekvéseit Jancsó Miklóstól az *Oldás és kötés* (1963) és a *Szegénylegények* (1965), Fábri Zoltántól a *Húsz óra* (1965), Kovács Andrásztól a *Hideg napok* (1966) képviselte. De újabb virágkorát élte a közönségfilm is. Irodalmi klasszikusok nagyszabású adaptációi és fergeteges vígjátékok követték egymást a mozik műsorán. Ebben az évtizedben készült *Az aranyember* (Gertler Viktor, 1962), *A kőszívű ember fiai* (Várkonyi Zoltán, 1965), *A tizedes meg a többiek* (Keleti Márton, 1965).

„Közvetített valóság”

Az 1956-os forradalom után az új vezetés hatalma megszilárdítása érdekében egyrészt kíméletlenül leszámolt a vele szembenállókkal, másrészt megpróbálta a társadalom mind szélesebb rétegeit maga mellé állítani. Ezt az életszínvonal folyamatos emelésével és – legalábbis idővel – a politikai-ideológiai mozgástér óvatos tágításával kívánta elérni. Ha csak korlátozottan is, de teret engedett a kritikai hangoknak és a nem marxista szellemi áramlatok megismerésének. Az ezekben az években megindult televíziózás egyszerre tekinthető a jóléti intézkedések és a világra való nyitás szimbólumának, nem véletlenül bukkan fel a korszak számos filmjében.

Új hangok – A modernizmus

Az európai modern film kulcsműveinek megismerése és a korábban központosított gyártási struktúra lazítása felszabadítóan hatott a hazai alkotókra. A korszakváltást a Balázs Béla Stúdió létrejötte készítette elő. Ennek első generációja Máriássy Félix főiskolai osztályából és a körükük tömörülő fiatalokból került ki. Itt készült munkáik sikere hamar megnyitotta számukra az utat a nagyjátékfilm felé. Témaválasztásaikat az önmeghatározás motiválta. Hagyomány és modernitás, város és falu, egyén és politika viszonyát kutatták, miközben erőteljes vizualitás, formanyelvi kísérletezés és személyesség jellemezte műveiket. Az idősebb nemzedék szintén megújult hangon,

egyéni stílusban szólalt meg. Az évtized derekán készültek el és arattak világsikert Jancsó Miklós, Fábri Zoltán, Kovács András modernista filmjei.

Mici néni két élete (r.: Mamcserov Frigyes, 1962) Páger Antal és Kiss Manyi. Fotó: Inkey Alice / NFI – Filmarchívum

Két emelet boldogság (r.: Herskó János, 1960), Kaló Flórián. Fotó: Réger Endre / NFI – Filmarchívum

A tizedes meg a többiek, Sinkovits Imre, Darvas Iván. Fotó: Szomszéd András / NFI – Filmarchívum

Foto Háber (r.: Várkonyi Zoltán, 1963). Plakát: Görög Lajos / NFI – Filmarchívum

Bakaruhában (r.: Fehér Imre, 1957) Bara Margit, Darvas Iván. Fotó: Inkey Tibor / NFI – Filmarchívum

Éjfélkor (r.: Révész György, 1957). Plakát: Somorjai Imre / NFI – Filmarchívum

Édes Anna (r.: Fábri Zoltán, 1958), Törőcsik Mari. Fotó: Inkey Tibor / NFI – Filmarchívum

Ház a sziklák alatt (r.: Makk Károly, 1958), Psota Irén, Bara Margit, Görbe János. Fotó: Oláh János / NFI – Filmarchívum

Megszállottak (r.: Makk Károly, 1961), Pálos György, Szirtes Ádám. Fotó: Oláh János / NFI – Filmarchívum

Oldás és kötés (r.: Jancsó Miklós, 1963), Latinovits Zoltán. Fotók: Rajnógel Imre / NFI – Filmarchívum

Sodrásban (r.: Gaál István, 1963), Moór Mariann, Szersén Gyula, Drahota Andrea, Kozák András. Fotó: Rajnógel Imre / NFI – Filmarchívum

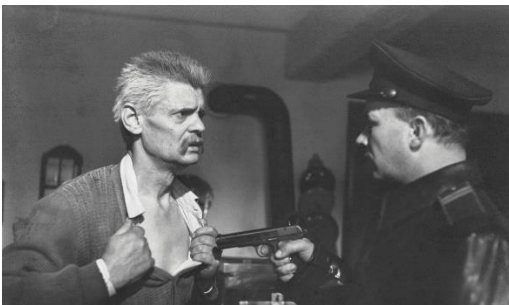
Sodrásban, Zsipi Istvánné. Fotó: Rajnógel Imre / NFI – Filmarchívum

Így jöttem (r.: Jancsó Miklós, 1964), Szergej Nyikonyenko, Kozák András. Fotó: Szomszéd András / NFI – Filmarchívum

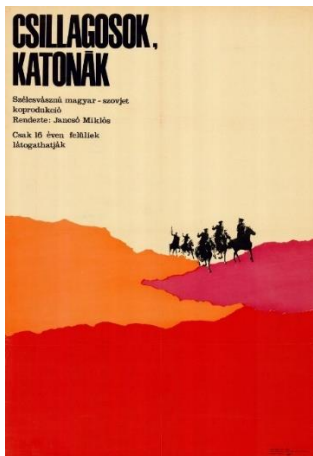
Húsz óra (r.: Fábri Zoltán, 1965), Görbe János, Horváth József. Fotó: Inkey Alice / NFI – Filmarchívum

Szegénylegények (r.: Jancsó Miklós, 1965). Fotó: Inkey Tibor / NFI – Filmarchívum

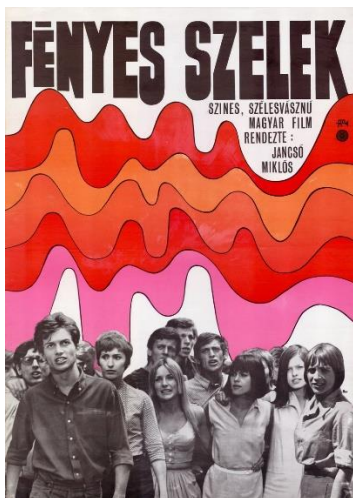
Csillagosok, katonák (r.: Jancsó Miklós, 1967). Plakát: NFI – Filmarchívum

Csillagosok, katonák. Fotó: Inkey Tibor / NFI – Filmarchívum

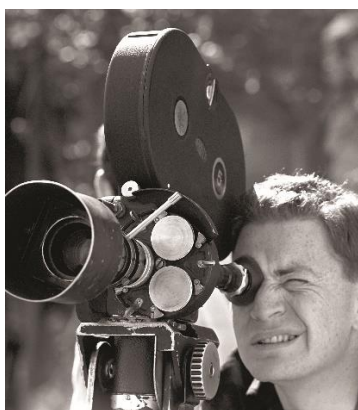
Fényes szelek (r.: Jancsó Miklós, 1968). Plakát: Révész Antal, Wigner Judit / NFI – Filmarchívum

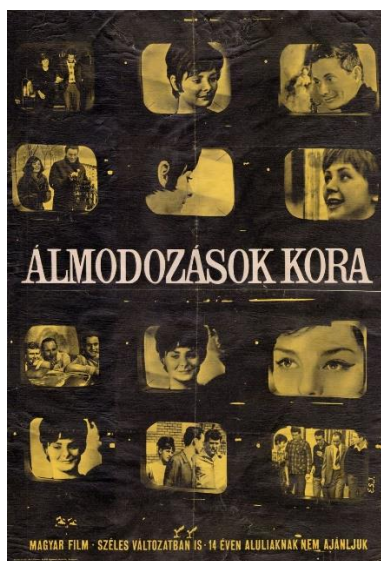
A *Fényes szelek* forgatásán: Kézdi-Kovács Zsolt rendezőasszisztens, Somló Tamás operatőr, Jancsó Miklós rendező, Drahotá Andrea színésznő. NFI – Filmarchívum

Álmodozások kora (r.: Szabó István, 1964). Fotó: Réger Endre / NFI – Filmarchívum

Álmodozások kora (r.: Szabó István, 1964). Plakát: Erneyi Sándor / NFI – Filmarchívum

Apa – Egy hit naplója (r.: Szabó István, 1966), Gábor Miklós. Fotó: Szóvári Gyula / NFI – Filmarchívum

Apa – Egy hit naplója, Kozák András, Asztalos Béla, Bálint András, Sólyom Katalin. Fotó: Szóvári Gyula / NFI – Filmarchívum

Hideg napok (r.: Kovács András, 1966) Szirtes Ádám, Latinovits Zoltán, Darvas Iván, Szilágyi Tibor. Fotó: Szomszéd András / NFI – Filmarchívum

Tízezer nap (r.: Kósa Ferenc, 1965). Fotó: Réger Endre / NFI – Filmarchívum

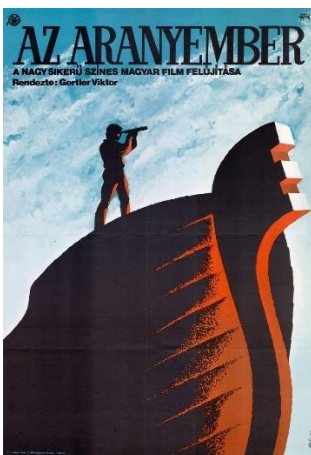
Feldobott kő (r.: Sára Sándor, 1968), Todor Todorov, Balázsovits Lajos, Nagyezsda Kazaszjan. Fotó: Lugossy István / NFI – Filmarchívum

A *Feldobott kő* forgatásán, Balázsovits Lajos színész, Sára Sándor író-rendező-operatőr. Fotó: NFI – Filmarchívum

Az aranyember (r.: Gertler Viktor, 1962). Plakát: Bánki László / NFI – Filmarchívum

Egy magyar nábob (r.: Várkonyi Zoltán, 1966), Suka Sándor, Medveczky Ilona, Bessenyei Ferenc, Darvas Iván. Fotó: Inkey Tibor / NFI – Filmarchívum

Kárpáthy Zoltán (r.: Várkonyi Zoltán, 1966), Ruttkai Éva, Venczel Vera, Kovács István. Fotó: Inkey Tibor / NFI – Filmarchívum

Egri csillagok (r.: Várkonyi Zoltán, 1968), Benkő Péter, Venczel Vera, Bitskey Tibor. Fotó: Inkey Tibor / NFI – Filmarchívum

Kemenes Fanni jelmeztervei az *Egri csillagok*hoz. NFI – Filmarchívum

